

В. В. ОСКОЛЬСЬКИЙ,
*професор, доктор економічних наук, академік АЕН України,
Президент Спілки економістів України
(Київ)*

**КЛАСТЕРИЗАЦІЯ — ВАГОМИЙ ФАКТОР
ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ***

V. V. OSKOL'S'KYI,
*Professor, Doctor of Econ. Sci., Academician of the AES of Ukraine,
President of the Union of economists of Ukraine
(Kyiv)*

**CLUSTERIZATION IS A WEIGHTY FACTOR
TO ENHANCE THE COMPETITIVENESS
OF UKRAINE'S ECONOMY**

Уперше в рамках Пленуму СЕУ і науково-практичної конференції обговорюються проблеми та перспективи виходу з кризи і переходу економіки України на шлях інноваційного розвитку на основі *промислових кластерів*. Кластеризації як дуже важливого інструменту підвищення конкурентоспроможності економіки держави ми надаємо особливого значення. З різних причин, у тому числі і через недостатню обізнаність, не всі економісти і керівники поділяють наші переконання щодо цього питання. Тому СЕУ завжди намагалася підвищити рівень професійного розуміння успішних підходів і методів, що стимулюють зростання економіки, особливо сектору малого та середнього підприємництва як основи майбутнього матеріального благополуччя населення. Цій меті слугують і науково-практичні конференції, які систематично проводить Спілка економістів України.

Сучасний світ швидко змінюється. В ньому відбуваються радикальні соціально-економічні трансформації, істотних змін зазнає вся парадигма облаштування світу. Вирішальним стимулом таких змін стали величезні науково-технічні досягнення людства у сферах комп'ютеризації, інформатики, біо- та нанотехнологій, у засобах комунікації, зв'язку, космічних, лазерних та інших високих технологіях. Важливим феноменом початку III тисячоліття є інтернаціоналізація національних економік при посиленні економічної та політичної взаємозалежності. Це істотно збільшило обмін капіталами, інвестиціями, товарами, послугами, інформацією, ідеями.

До найбільш важливих змін у світовому господарюванні варто віднести трансформацію основних рис міжнародної конкуренції. Це проявляється, перш за все, у стрімкому зниженні відносного значення простої праці та природних ресурсів за одночасного збільшення нових факторів економічної діяльності — витрат на розробку і створення нових продуктів, технологій, матеріалів, обладнання тощо. На рівень конкурентоспроможності продукції на світових ринках неухильно знижується

Оскольський Валентин Васильович (Oskol's'kyi Valentyn Vasyl'ovych) — e-mail: seu@gs1ua.org.

* Виклад доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції, яка відбулася в Києві 26 вересня 2014 р.

ся вплив затрат, пов'язаних безпосередньо з виробництвом. У структурі цін сучасної продукції дедалі більша частка затрат припадає на маркетинг, брендинг, рекламу, фінансові та юридичні послуги.

Таким чином, у сучасних умовах конкурентоспроможнішими на глобальних ринках стають ті постачальники, які володіють більш високими інтелектуальними та іншими важливими нематеріальними активами. До них належать: передові науково-технічні розробки, ефективний контроль над фінансовою і торговою інфраструктурою, глобальні виробничі і торгові мережі, розкручені бренди та визнані у світі популярні торгові марки.

Нині активно реалізується прогнозоване ще академіком В.І. Вернадським переростання біосфери в ноосферу та формування основ взаємодії суспільства і природи на базі зростання духовності людства. Для багатьох учених уже стало очевидним, що не можна розривати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. *Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.*

Якщо попередня (індустріальна) модель розвитку була орієнтована передусім на збільшення матеріального продукту за рахунок розширення видобутку сировини та залучення додаткової енергії, що призвело до катастрофічного забруднення навколишнього середовища, то нова модель передбачає, насамперед, зростання обсягу знань, розвиток науки, збільшення обсягів інформації, застосування відновлюваних видів енергії, захист навколишнього середовища, відносно зниження цін на різноманітні послуги.

Зі збільшенням у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. світової конкуренції виник **феномен кластера**, який являє собою мережеву виробничо-комерційну структуру, що має здатність концентруватись, об'єднувати споріднених, супутніх і навіть конкуруючих виробників з метою кооперації для виробництва конкурентоспроможної продукції.

Кластери – не нове явище у світі та, власне, в Україні, однак саме вони, як свідчить практика, стали в багатьох країнах одним з найпоширеніших інструментів подолання перешкод на шляху істотного розвитку малого і середнього бізнесу та забезпечення їм в економіці гідного місця. При цьому транснаціональні компанії також не залишаються осторонь від цієї форми організації виробництва і шукають у співпраці з фірмами кластера нові конкурентні переваги місцевого характеру.

Термін “кластер” (від англ. cluster – куц, група, концентрація тощо) вживають в економіці, фізиці, інформатиці, біології, математиці. В економічній літературі він найчастіше зустрічається в таких словосполученнях, як “економічний кластер”, “діловий кластер”, “промисловий кластер”, “конкурентний кластер” тощо. Класичним вважається визначення, запропоноване основним ідеологом та популяризатором кластерної теорії М. Портером: *“Кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу”*. Проте воно хоч і враховує територіальну структуру кластера та вузьку галузеву спрямованість, але не акцентує увагу на його інноваційній складовій, що, власне, і є тією основною ознакою, яка відрізняє кластер від традиційних агломераційних форм (наприклад, раднаргоспів у СРСР).

Кластер, як показали дослідження, найбільш адекватно відповідає потребам сучасної глобальної економіки знань у стратегічних партнерствах між компетентними структурами. В умовах гострої конкуренції такі потреби стають своєрідним каталізатором формування кластерних об'єднань, що орієнтовані на успішний розвиток бізнесу та зростання виробництва.

Тісна кооперація між компаніями-виробниками і такими партнерами, як науково-дослідні інститути, навчальні та консалтингові організації, які розташовані в безпосередній географічній близькості, уже багаторазово в різних країнах світу довела, що саме вона є найбільш успішною моделлю розвитку. Фірми-учасниці динамічних і активних кластерів мають кращі позиції для успіху у глобальній конкуренції, як наслідок — це дозволяє їм сприяти зростанню регіонального та національного благополуччя.

Особливої популярності кластерна форма організації виробництва набула після того, як проявила свою високу ефективність у використанні нових знань і розвитку інноваційних технологій та продуктів. Досвід Силіконової долини (США) показав, що в межах глобальної циркуляції результатів науково-технічних досягнень на локальних територіях виокремлюються лідери, навколо яких формуються високо-ефективні локальні виробничі системи, які стають успішними за глобальної конкуренції. Це дає розуміння того, що у сфері інновацій переваги кластеризації для фірм можуть полягати у формуванні спеціалізованих агломерацій з достатньо широкою географічною мережею. Фірми, розташовані в центрі кластерів, мають можливість використовувати активи місцевого рівня, одночасно запозичуючи глобальні ресурси з потоків ключових знань, інформації та навичок.

Життєздатність інноваційних кластерів значною мірою залежить від гуманітарної інфраструктури. Особливо велику роль у функціонуванні кластерів відіграють наукові та освітні установи, які мають унікальне значення для локального розвитку. В ідеалі в тих сферах діяльності, які охоплює кластер, науково-освітні заклади виявляються серед глобальних лідерів. До того ж, збагачуючи фірми кластера новими ідеями, вони отримують від бізнесу замовлення, експериментальну базу й фінансування для розвитку науково-дослідної та навчальної діяльності.

Вагомим аргументом на користь кластеризації є належність до їх розвитку Держдепартаменту США. Починаючи з 2010 р. в межах бюджету щороку виділяють до 100 млрд. дол. на підтримку розвитку регіональних інноваційних кластерів і бізнес-інкубаторів, оскільки їх вважають критичною компонентою існуючої та майбутньої національної економічної конкурентоспроможності. У 2013 р. у США в рамках кластерів працювало більше половини всіх підприємств. У минулому році близько 400 американських кластерів забезпечили більш як 60% ВВП країни.

Нині не тільки українська, але і світова економіка переживають непростий період. Слабкість міжнародних потоків товарів та капіталів, негативні тренди в розвитку глобальних фінансів, криза національних бюджетів багатьох країн не можуть не відобразитися на економіці України. В умовах глобальної кризи у світовій економіці активно зростає інтерес до кластерів як мобільних самодостатніх економічних модулів, які спроможні швидко й ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі. За існуючої динаміки всесвітньої інтеграції та глобалізації всі країни прагнуть отримати переконливі переваги в конкурентній боротьбі, тому на їх національне господарство дедалі більше впливає екстерналізація виробництва (тобто об'єднання головних компетенцій різних підприємств на основі партнерства), що підвищує конкурентоспроможність держав. При цьому центром заро-

---

дження конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів залишається *регіонально-середовище*, яке не підлягає переміщенню.

Сьогодні увагу державних лідерів, керівників компаній і фактично всього суспільства практично повністю зосереджено на проблемах, зумовлених світовою кризою. Водночас усе це відбувається на етапі науково-технічної революції, яка знаменує собою перехід до всебічного проникнення кібернетики, альтернативної енергетики, лазерних технологій, освоєння космосу, використання в масовому виробництві промислових роботів тощо. Технологічний переворот забезпечив подальше зростання та розвиток нових галузей і впровадження ІТ-технологій у старі галузі економіки. Тож керівники компаній, державні лідери усвідомили, що в довгостроковій перспективі з інноваціями тісно пов'язаний розвиток міст, регіонів і цілих держав. І навіть у часи економічної нестабільності (а можливо, саме в цей період) *інновації залишаються найважливішим фактором*, визначальним для розуміння того, хто буде успішним на ринку, а хто – відсталим.

Нині очевидно, що за останнє десятиріччя почав стрімко зростати інтерес до кластерів у країнах Європи, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали справжньою рушійною силою виробництва в компаніях, які є їх учасниками. Україні як одній з великих європейських держав потрібно у програмах розвитку враховувати той факт, що всі країни Європи вже мають і здійснюють свої національні програми кластеризації. Всі країни – члени ЄС у рамках рішення Європейського Саміту, що відбувся у Лісабоні у 2000 р., орієнтовані, спираючись на формування та розвиток кластерів, на забезпечення створення в Європі найбільш конкурентоспроможної та динамічної економіки знань, здатної наздогнати і навіть перегнати США та Японію за показниками постійного економічного зростання. Протягом 1990-х років спостерігалось постійне збільшення кількості промислових кластерів у різних куточках планети. Від Шотландії до Бангалора (науковий центр в Індії), від Сінгапуру до Ізраїлю формула успіху проявляється в інтенсивному розвитку інноваційних промислових кластерів.

Про значущість розвитку промислових кластерів свідчить той факт, що на форумі Європалат у липні 2006 р. був прийнятий Маніфест про розвиток кластерів у країнах Європи. У цьому документі, до речі, говориться про позитивний досвід розвитку кластерів у деяких регіонах України, у тому числі на Поділлі, Поліссі, Прикарпатті та в Севастополі. У своєму Зверненні до Ради від 13 вересня 2006 р. Європейська комісія наголосила, що “бути частиною кластера – важлива конкурентна перевага бізнесу. Кластери допомагають заповнити прогалини між бізнесом, дослідженням та ресурсами і, таким чином, швидше видають знання на ринок. Успішні кластери пропагують інтенсивну конкуренцію одночасно із співпрацею. Вони збільшують продуктивність, залучають інвестиції, пропагують дослідження, посилюють промислову базу, розробляють спеціальні продукти і послуги, стають основою для розвитку навичок... Нове покоління програм Європейської регіональної політики на 2007–2013 рр. пропонує використати підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах, не тільки в розвинутих міських центрах, але і в бідніших сільських регіонах”.

В ЄС нині налічується більш як 2 тис. кластерів, у яких працює понад 40% усієї європейської робочої сили. Кластеризацією повністю охоплено промисловість Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. У промислових кластерах Італії зайнято понад 45% робочої сили країни і виробляється більш як 1/3 обсягів експортної продукції. Слід зазначити успішне функціонування промислових кластерів у Німеччині, в першу

чергу в хімії, машинобудуванні та біотехнологіях. Завдяки саме кластерам Німеччина в останні роки стала на міжнародному рівні визнаним науковим та економічним центром у сфері біотехнологій. У 2012 р. оборот цієї галузі промисловості Німеччини становив близько 3 млрд. євро, а у сфері однойменних наукових досліджень працювали 31 тис. науковців. Витрати на наукові дослідження та розробки в цій галузі сягали майже 1 млрд. євро. Усі роботи виконувалися в рамках затверджених урядом цільових програм "Bio Regio" (створення "біорегіонів"), "Bio Profile" (медичні біотехнології), "Bio Chance PLUS" (інновації в біотехнологіях), "KMU – innovative: Biotechnologie – Bio Chance" (для малого і середнього бізнесу), "GO – BIO" (зі створення нової продукції для світових ринків). У рамках цих програм німецькі інноваційні фірми у 2013 р. брали участь у більше ніж 40 міжнародних виставках, у тому числі з біотехнологій. Відомо, що в Німеччині, як і в багатьох інших країнах, на регіональному рівні кластерна політика почала формуватися раніше, ніж на національному (як це відбувається тепер в Україні). Такі німецькі землі, як Баден-Вюртемберг, Баварія, Північний Рейн – Вестфалія, запровадили програми з формування кластерів ще у 1980-ті роки. У свою чергу, федеральний уряд ініціював перші програми зі створення мереж лише в середині 1990-х років.

Поширеність кластерних стратегій дуже нерівномірна між країнами; різняться і практики їх здійснення. Країни ЄС прийняли за основу шотландську модель кластера, за якої ядром такого спільного виробництва стає велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми, але популярною залишається також італійська модель. Вона більш гнучка і базується на рівномірній співпраці підприємств малого, середнього та великого бізнесу. Вважається, що для країн з перехідною економікою (до яких належить Україна) найбільш прийнятною є саме така форма кластерної організації виробництва.

Існує декілька перевірених світовою практикою систем сприяння формуванню кластерів. У тому числі є програми, спрямовані на об'єднання ділових людей у розрахунок на те, що збільшення мережі приведе до розширення співробітництва. Для цього створюються бази даних, до яких можуть звертатися фірми, які шукають партнерів. Застосовується також державне фінансування деяких кластерних проєктів, що можливо лише на конкурсній основі. У цьому випадку представники проєктів взаємодії та кооперації можуть подавати заявки на субсидії, причому державні кошти отримують тільки найкращі з них.

Участь держави у кластерній політиці значною мірою пов'язана з виникненням потреб у фінансуванні конкретних спільних проєктів. Як правило, вона обмежується стимулюванням процесів самоорганізації та формування кластерів в економіці регіонів. Найкраще за все це можна побачити на прикладі програм з підтримки кластерів у Франції, які в основному орієнтовані на розвиток локальних виробничих систем і обмежені в середньому 37,5 тис. євро на кластер. Умови французької фінансової підтримки кластерів були відносно м'якими: формування, головним чином, мережевої структури, яка об'єднувала своїх засновників. Ці кошти можна було витратити на створення брэнда, підтримку експорту, отримання досвіду для реалізації в подальшому масштабніших програм. На початку ХХІ ст. Франція розширила діапазон фінансової підтримки кластерних ініціатив, у тому числі фінансувала конкретні програми кластерів, які вже були сформовані і засвідчили свою ефективність.

Кластеризація економіки стала також важливим механізмом розвитку і в сусідніх з Україною країнах Східної Європи – Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині. Так, в Угорщині вже до 2003 р. було створено мережу із 150 кластерів у таких

напрямах, як будівництво, текстильне виробництво, термальні води, оптична техніка, автомобілебудування, деревообробка, харчова продукція, електроніка та ін. В Угорщині також функціонує 75 промислових парків, які об'єднують 556 компаній із загальною кількістю працівників 60 тис. осіб. Ці промислові парки мають дуже істотні митні та податкові пільги. Як свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, активна кластеризація економіки Угорщини, Чехії та Словаччини дозволила цим країнам значно підвищити свої рейтинги конкурентоспроможності та увійти до ТОП-30 найбільш конкурентоспроможних країн світу.

Кластерна стратегія стала сьогодні надійним інструментом державної політики підвищення конкурентоспроможності і у країнах, які колись були республіками СРСР. Це дуже добре продемонстрував “Кластерний Саміт – 13”, що проводився у Москві 14–15 листопада 2013 р. На цьому масштабному заході обговорювалися можливості та умови формування російських кластерів, але з перспективою їх розвитку з подібними структурами сусідніх республік. На Саміті констатувалося, що кластери мають забезпечити випереджаюче зростання обсягів виробництва інноваційної продукції на основі тісного партнерства бізнесу, науки, освіти, а також регіональних і федеральних влад. Так, на початку 2013 р. Мінекономрозвитку Росії ухвалило створення і розвиток 25 інноваційних територіальних кластерів на період до 2020 р., а 14 з них отримали державні субсидії. На Саміті, зокрема, зазначалося: хоча кластери – все ж відносно молода ініціатива, але є надія, що вони приведуть до зростання російської економіки в довгостроковій перспективі. Ключові теми Саміту:

- інвестиції в економіку регіонів: державна підтримка кластерного розвитку, законодавство для високотехнологічного бізнесу та питання ефективності роботи органів влади щодо створення сприятливого інвестиційного клімату;
- форсайт і маркетинг кластерів: інтеграція підприємств регіону до інноваційного кластера і розвиток інженерної, транспортної, ділової та соціальної інфраструктур на території кластерів;
- “точки зростання” кластерних ініціатив: найкраща практична реалізація кластерних ініціатив у 2013 р. та презентація нових кластерів.

Особливо активно ведеться робота з формування кластерних об'єднань на території Казахстану. В останні роки у зверненнях президента країни до народу ідею кластерного розвитку визначено як *основний метод диверсифікації її економіки*. Вже створено пілотні кластери у таких провідних напрямах:

- металургія (Центральний Казахстан);
- нафтогазове машинобудування (Західний Казахстан);
- текстильне виробництво (Південний Казахстан);
- харчова промисловість (у сільськогосподарських областях);
- виробництво будівельних матеріалів (Алматинська область);
- туризм (Алмати);
- транспортна логістика (транспорт, коридор Китай – Європа).

Крім того, в Казахстані формуються кластери в галузях біотехнології, фармацевтики, хімії, машинобудування та ІТ-технологій. У жовтні 2013 р. уряд Казахстану затвердив Концепцію формування перспективних національних кластерів Республіки Казахстан до 2020 р. У свою чергу, уряд Беларусі в січні 2014 р. ухвалив Концепцію формування та розвитку інноваційно-промислових кластерів у Республіці Беларусь та заходи щодо її реалізації. В Україні перші спроби створення кластерів датуються 1998 р. Саме тоді у Хмельницькому за активної методичної

допомоги фахівців — членів СЕУ та Асоціації "Поділля Перший" було створено такі кластери: будівельний, швейний, продуктовий та сільського туризму.

Будівельний кластер об'єднав понад 30 пов'язаних з будівництвом підприємств та організацій, які розташовані на території Хмельницької області, майже всі з них і нині співпрацюють, забезпечуючи робочими місцями близько 5 тис. осіб. Кластер у межах українсько-польської програми ділової співпраці виконує оригінальні замовлення як в Україні, так і за кордоном. Створення будівельного кластера на Хмельниччині стало можливим завдяки наявності на території області корисних копалин, що використовуються в будівельній індустрії, а також відповідного наукового, виробничого та кадрового потенціалу. Не останню роль відіграла та обставина, що через Хмельницький проходять великі фінансові потоки, адже за останні десятиліття тут з'явилися великі оптові ринки.

У Харківській області почали формуватися кластери в машинобудуванні, електроніці, хімії, освіті, а спільно з Белгородською областю РФ було створено транскордонний будівельний кластер євро регіону "Слобожанщина". До його складу увійшли: органи місцевої влади, підприємства та установи інфраструктури, громадські організації, підприємницькі структури, будівельні організації, що спеціалізуються на наданні послуг у будівельному комплексі, технічній експлуатації, реконструкції та капітальному ремонті об'єктів житлового, цивільного і промислового призначення Белгородської та Харківської областей.

Відсутність будь-яких статистичних досліджень позбавляє нас можливості здійснити більш глибокий аналіз розвитку кластеризації в Україні. Проте, користуючись періодичною інформацією обласних об'єднань Спілки економістів та Секції розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі, а також окремих публікацій у пресі, можна сказати, що нині в Україні створено не більше 30 кластерів, а це дуже мало. Найбільше їх у будівництві, туризмі, харчовій і швейній промисловості. Успішно почали працювати в Івано-Франківській області кластери з туризму та виробництва сувенірної продукції "Сузір'я", а також кластер "Ліжницарство та інші художні промисли на Прикарпатті" з виготовлення виробів з овечої вовни. У Рокитнянському районі Рівненської області зареєстровано кластер з деревообробки, у Херсонській області — транспортно-логістичний кластер "Південні ворота України", у Полтавській — кластер екологічно чистого дитячого харчування "Полтавщина", в Одеській — кластер органічного землеробства та "зеленого" сільського туризму в Придунав'ї, у Запорізькій області, у районі Мелітополя, створено медовий кластер, у Харківській — кластер свинарства та м'ясних виробів, у Севастополі — 7 кластерних об'єднань, у тому числі туристсько-рекреаційні "Херсонес" та "Байдаритур". Варто додати, що в Севастополі, завдяки активній роботі міської Торгово-промислової палати і місцевого об'єднання Спілки економістів (голова правління — Л.І. Вишня), сформувався новий підхід до створення локальних виробничих систем, який проявився у створенні на базі 7 кластерних об'єднань мегакластера "Севастополь", від якого очікують більшого ефекту синергії.

Використання мережевої моделі організації виробництва і сфери послуг в Україні гальмується відсутністю нормативно-правового забезпечення. Немає навіть визначення терміна "кластер" на законодавчому рівні. Правда, в Державній програмі розвитку промисловості на 2003–2011 рр., яка була прийнята Урядом у липні 2003 р., вказано на необхідність розвитку кластерної моделі організації промисловості, проте це завдання практично не реалізоване. Пізніше, у 2008 р., Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію проекту Програми розвитку про-

---

мисловості до 2017 р., в якій вказано на необхідність “...розробки нормативно-правової бази для створення і впровадження моделі кластерної організації промисловості”. Але ця постанова також залишилася не виконаною.

Варто зазначити, що вже більше 10 років СЕУ робить усе можливе, щоб зрушити ставлення влади до кластерів з “мертвої точки”. Вже кілька років наші вчені працюють над Національною Концепцією формування перспективних кластерів в Україні, подають свої пропозиції Президенту та урядовим структурам, але *рух у кластерному розвитку поки що відбувається тільки на регіональному рівні*. На національному ж рівні ще немає системи провідних інноваційних кластерів і можливостей для венчурного кредитування, тому підприємці, створюючи в регіонах України локальні, регіональні або міжрегіональні кластери, вкладаючи свої кошти у дещо зовсім нове, ризикують, бо не мають механізмів покриття втрат.

Учені СЕУ переконані, що реалізація ефективної кластерної політики та перехід на інноваційний шлях розвитку конкурентоспроможності регіонів в Україні вимагають координації зусиль органів влади як на національному, так і на регіональному рівнях. Тому першочерговим завданням уряду має стати проголошення як пріоритету інвестиційно-інноваційного розвитку держави, регіону, сектору економіки, підприємства. Для цього необхідно розробити довгострокову, комплексну Стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку України до 2025–2030 рр., що не раз пропонували зробити провідні вітчизняні науковці, зокрема, інститутів НАН України, академіки Академії економічних наук України та члени СЕУ.

Уже понад 20 років розвиток України відбувається безсистемно, за так званими програмами урядових партій, які побудовані на передвиборних гаслах і нездійснених обіцянках. Будь-яких науково обґрунтованих довгострокових прогнозів соціально-економічного розвитку, схвалених на парламентському рівні, не існує. Вже 23 роки влада працює як у казці: “Піди туди, не знаю куди”. Вони схожі на провідника, який взявся перейти гниле болото без жердини та ще й із зав’язаними очима. Тому Україна, в минулому одна з найрозвинутіших республік СРСР і країн Європи, досі за обсягом виробництва ВВП не досягла навіть рівня 1990 р. Учені СЕУ в черговий раз наголошують, що для виходу з кризи і переходу до стабільного інноваційного розвитку *необхідно терміново повернутися до прогнозування і планування соціально-економічного розвитку держави*.

Нині політики та урядовці переконують громадян, що Україні вкрай потрібні інвестиції. Це дійсно так, але, отримуючи їх від МВФ, Уряд приносить у жертву соціальний захист населення, реалізуючи непопулярні (згубні) для своїх громадян рекомендації. Це, щонайменше, непрофесійно. *Інвестиції набагато простіше можна і потрібно отримувати через фондовий ринок, без втрати незалежності внутрішньої та зовнішньої політики*. У всіх розвинутих країнах фондовий ринок – найбільш оптимальний спосіб залучення капіталу, але для цього необхідно забезпечити його ефективність. Слід пам’ятати, що гроші “потечуть” туди, де є ліквідність і обсяги торгів, що, власне, уже й відбувається.

За оцінками фахівців, на руках у населення – понад 40 млрд. дол., тобто більше, ніж Україна залучила прямих іноземних інвестицій за всі роки незалежності. За умов високої корпоративної культури та посилення прозорості фондового ринку в населення з’явиться довіра, і ці гроші через інвестиційні та пенсійні фонди придуть на ринок.

Як показує світовий досвід, минулий рік ще більше підтвердив, що одним з найефективніших засобів підвищення інноваційної активності у промисловості є

застосування кластерного підходу до організації виробництва, що дозволяє об'єднати в межах кластера ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств. Дослідження, наприклад, скандинавських експертів говорять, що компанії – учасниці кластерів мають у 4 рази більше можливостей підвищити інноваційну активність, ніж ті, що розвиваються поза мережевими (кластерними) об'єднаннями, відіграючи, таким чином, роль "точок" інноваційного зростання в економіці країни.

Минулий рік продемонстрував також, що світова економіка перебуває в активній фазі переходу до VI технологічного укладу, в рамках якого найбільш динамічно розвиваються технології, спрямовані на створення продуктів (товарів і послуг) з такими характеристиками:

- мобільність і безперервна "присутність онлайн" (у тому числі мобільний Інтернет, "Інтернет речей");
- самокерованість і саморегуляція (у тому числі автономний транспорт, 3D-друк, "розумні" протези);
- енергоефективність (у тому числі відновлювані джерела енергії тощо);
- найновіші матеріали.

Перехід на новий уклад характеризується частковою зміною технологічних лідерів. На передові позиції виходять країни, які приділяють однаково велику увагу як "швидким" технологіям, так і технологіям з довгим циклом розробки і комерціалізації (біотехнологіям). Реалізація такого підходу найбільш ефективна в умовах кластеризації, яка вже широко застосовується у країнах-лідерах VI технологічного укладу, таких як Фінляндія, Великобританія, Швейцарія, США, Швеція.

В основу інноваційної політики Фінляндії, наприклад, було покладено завдання – до кінця 2013 р. реалізувати Програму створення експертних центрів, спрямовану на використання регіональних ресурсів для розвитку ключових національних галузей. У ній беруть участь 13 національних кластерів, кожний з яких орієнтується на 4–7 регіональних центрів експертизи і має свою спеціалізацію. У країні високими темпами розвиваються такі галузі економіки VI технологічного укладу: біотехнології; цифровий бізнес; енергетика; охорона здоров'я; інтелектуальні технології; нанотехнології; повсюдний комп'ютеринг; екологічні технології; продовольча безпека; лісопереробка; будівельні технології; туризм і "менеджмент вражень"; суднобудування. В одному з найбільш інноваційних регіонів Фінляндії – Тампере, де відбувається інноваційна активність у 7 кластерах, з 2007 по 2013 р. реалізовувалася програма розвитку кластера нанотехнологій як одного з базисів нового VI технологічного укладу. Основні напрями розробок у наносекторі Тампере:

- нанопокриття: зносостійке, самоочисне, липуче;
- наночастинки, які додають особливих якостей оліям, фарбам, мастилам;
- нанокompозити, які додають матеріалам надміцність та надлегкість;
- наноматеріали для створення споживчих товарів зі скла, пластику та ін.;
- нанoeлектроніка зменшених розмірів, найвищої продуктивності та зниженого енергоспоживання.

На жаль, в українській науці фінансуються переважно III та IV технологічні уклади, а V і VI – набагато менше. У цьому зв'язку звертаємо увагу на катастрофічне становище науки і науково-технічної сфери в Україні, істотне погіршення їх розвитку за останні 20 років, невідповідність світовим тенденціям, велике відставання порівняно з країнами ЄС і СНД. Стійка тенденція до зниження частки ВВП на наукові дослідження найсильніше проявилась у 2012–2013 рр. і призвела до того, що в державному бюджеті на 2014 р. на українську науку чекає найменше фінан-

---

сування за всі роки незалежності – заплановано виділити 0,27% ВВП, хоча, на думку експертів, *для виживання необхідно як мінімум 0,9% ВВП*. Для порівняння: у 2012 р. Ізраїль підтримував витрати на науку на рівні 4,25% ВВП, Фінляндія – 3,84%, Японія – 3,33%, США – 2,79%, Німеччина – 2,78%, Франція – 2,21%, країни ЄС у цілому – 1,9% (1,23% – за рахунок бюджету), Великобританія – 1,82%, Китай – 1,43%, Росія – 1,24%. Розвинуті країни, а також ті держави, які швидко йдуть шляхом розвитку, намагаються інвестувати якомога більше грошей у своє майбутнє, керуючись при цьому висловлюванням американського президента Р. Рейгана: “Ми фінансуємо науку не тому, що ми багаті, а ми багаті тому, що фінансуємо науку”. Китай, наприклад, поставив перед собою амбітну мету довести витрати на науку до 2,2% ВВП уже у 2015 р. При цьому у всіх країнах фінансування відбувається переважно за рахунок бюджету.

В абсолютних цифрах витрати України на науку, як це не прикро констатувати, доцільніше порівнювати не із США (близько 450 млрд. дол.) чи Китаєм (близько 220 млрд. дол.), а з провідними африканськими країнами. Так, витрати Нігерії в цій сфері у 2013 р. становили 2,57 млрд. дол. (приблизно 30 млрд. грн.) і втричі перевищили науковий бюджет України (10,5 млрд. грн.). Україна втрачає свій науковий та інноваційний потенціал, знижуючи, тим самим, свою інвестиційну привабливість. Як свідчать дослідження компанії “Battelle” (“Global R&D funding forecast”, 2014), світові валові витрати на наукові дослідження і розробки (R&D) порівняно з докризовим 2007 р. (1123,9 млрд. дол.) зросли у 2013 р. на 38,6%. На фоні цього українські валові інвестиції в інноваційну сферу економіки – близько 3 млрд. дол. – мають надто скромний вигляд. У розрахунку на 10 тис. осіб економічно активного населення чисельність дослідників в Україні протягом 2005–2011 рр. зменшилася в 1,2 раза. За даними Державної служби статистики України, кількість установ, які здійснювали науково-технічну діяльність протягом 2005–2012 рр., знизилася з 1510 до 1208. Усе це істотно ускладнює перехід української економіки на інноваційну модель розвитку та негативно позначається на конкурентоспроможності країни. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2013–2014 рр. (The Global Competitiveness Index 2013–2014), опублікованому аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму, за останній рік Україна опустилася на 11 позицій (із 73-го на 84-те місце). Варто також зазначити стабільне падіння рейтингу здатності країни до інновацій.

Для виправлення ситуації (за розрахунками вчених НАНУ) доцільно запланувати, принаймні, 2 етапи розвитку науки в Україні. *На першому етапі* вже в найближчі роки потрібно довести видатки на НДДКР як мінімум до 1,7% ВВП (0,8–0,9% – за рахунок державного фінансування, решта – за рахунок приватних надходжень). Якщо цього не буде зроблено, то до кінця нинішнього десятиліття відбудеться остаточний занепад української науки, що позбавить країну будь-якої модернізаційної перспективи. *На другому етапі* (до 2020 р.) витрати на НДДКР повинні досягти 2,5–3% ВВП. Тільки в цьому випадку Україна зможе повернутися до складу держав, що активно дбають про науку у ХХІ ст. і мають перспективи переходу до *економіки знань*.

Як показує світовий досвід, сценарій довгострокового розвитку кожної країни передбачає зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і в нових наукомістких секторах, а також прорив у підвищенні якості людського капіталу та динаміці продуктивності праці (в Україні цей показник по галузях узагалі припинили обраховувати), у випереджаючому розвитку високотехнологічних виробництв і перетворенні інноваційних факторів на основне джерело економічного зростання.

Вирішення цих завдань потребує створення системи чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки та освіти на основі використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких, ми переконані, ключову роль відіграє кластерний підхід. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, підвищення ролі науково-технічного прогресу та глобалізація світової економіки поставили перед кожною державою вимогу створити стратегії майбутнього розвитку. Чільне місце в таких стратегіях посідає **ефективна регіональна політика, яка базується на кластерній концепції**. Наукові праці вчених СЕУ в різних регіонах були спрямовані на застосування конкретного кластерного підходу. В сучасних умовах найуспішнішими організаціями і бізнес-структурами стають ті, що використовують нові економічні підходи та системи, створюють інтелектуально наповнені технології, надають креативні маркетингові, консалтингові та юридичні послуги, вдосконалюють програмне забезпечення. До таких структур обов'язково входять власні дослідні центри, потужні юридичні компанії, що здійснюють ліцензування та патентування нових ідей, навчальні заклади як для підготовки, так і для перепідготовки кадрів, трейдингові та провайдерські компанії, які виводять на світові ринки інтелектуально наповнену продукцію.

У даних реаліях, що складаються як у більшості країн, так і в Україні, основним джерелом конкурентоспроможності, лідерства та переваг стає *людський інтелект* — здатність продукувати нові ідеї, інновації та інноваційні системи, спроможність моделювати і будувати майбутнє, вміння пристосовуватися до умов динамічного середовища. Тому для науковців СЕУ та учасників реалізації кластерних ініціатив у регіонах формування сучасного, складного, адекватного викликам часу соціального і державного устрою України — одне з ключових завдань. Відновлення та розвиток промислового потенціалу України головним чином залежать від рівня його інноваційності, а *основною рисою кластера є його інноваційна спрямованість*. Інноваційний промисловий кластер — найефективніший фактор для досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Він об'єднує зусилля різних організацій і компаній (підприємств, дослідницьких центрів, індивідуальних підприємств, ВНЗ, технопарків, бізнес-інкубаторів, органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій тощо). При цьому формування сталих зв'язків між усіма учасниками кластера — найважливіша умова ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій — у конкурентні переваги.

Важко переоцінити можливості *кластерного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій* у нинішніх умовах обезлюднення сільських населених пунктів в Україні (сотні сіл і селищ узагалі зникли з карти нашої країни) та недостатніх фінансових можливостей. Саме кластерна організація виробництва забезпечує формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропозицій економічного, соціального та екологічно безпечного розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села з метою створення в сільських поселеннях належних умов праці та проживання.

Наукові дослідження напрямів економічних реформ, які проводяться останнім часом у багатьох розвинутих країнах світу і СНД, свідчать про істотні переваги впровадження кластерної економіки. При цьому вирізняються такі особливості:

- традиційний поділ на сектори та галузі економіки в умовах глобалізації відходить на другий план, а основним рушієм розвитку стає кластерна економіка;
- кластерна економіка спрямована на територіальний розвиток конкурентоспроможних виробництв, отже — на забезпечення найвищих стандартів життя населення такої території;

– у кластерній економіці відбувається децентралізація стратегічного управління економічним і соціальним розвитком на засадах демократії та соціального партнерства.

Науковці, ґрунтуючись на розумінні розвитку, запропонували *використовувати механізми агропромислової та соціально-економічної кластеризації* як базові елементи стратегічного управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільської території – цілісної економічної системи.

Учені СЕУ переконані, що слід формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та концентрації провідних у регіонах галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання природних і просторових переваг сільських територій. На цій економічній базі необхідно розбудовувати соціально-економічні кластери для створення гідних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого образу українського села. Перехід на кластерну організацію комплексного розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва і соціально-економічного розвитку сільських територій має знайти відображення в аграрній і соціальній політиці держави як перспективне, довгострокове програмне завдання. Його успішне виконання потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складових, органів громадського, регіонального і державного управління, їх спільних організаційних зусиль і коштів щодо досягнення визначених для кожного агропромислового та соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. Такого рівня взаємодії в межах існуючої системи та застосовуваних технологій державного управління “зверху – вниз” досягти неможливо. Необхідно побудувати систему державного і громадського управління агропромисловим виробництвом та соціальною сферою села на засадах децентралізації та розширення самоврядування, а також відпрацювати організаційно-економічний механізм, заснований на макроекономічному попиті, а потім раціонально поєднати територіально-самоврядну і галузеву системи управління комплексним розвитком сільського господарства та сільських територій.

Економісти-аграрники СЕУ на основі кластерної теорії та творчої адаптації світового досвіду до умов вітчизняного сільського господарства обґрунтували базові моделі та типові організаційно-управлінські структури кластерних систем:

- сільський міні-кластер за участю сімейних ферм;
- плодоовочеве кластерне об’єднання;
- зернопродуктовий мегакластер;
- науково-виробниче насіннєве кластерне об’єднання;
- регіональне науково-навчально-виробниче кластерне об’єднання;
- територіально-виробниче (районне) агропромислове об’єднання.

Усі ці матеріали наукових досліджень було своєчасно направлено урядовим структурам, але їх реалізація невиправдано затягується.

З метою посилення прямих зв’язків між наукою і виробництвом, а також прискорення практичного застосування наукових винаходів доцільно активніше використовувати саме *технологічні кластери*. Це договірна форма кооперації наукових центрів, освітніх комплексів (університетів), малих інноваційних компаній і промислових підприємств, розташованих на прилеглих територіях, яка організовується з метою забезпечення технологічних коридорів для просування результатів наукових досліджень, розробок та поширення інновацій.

У чому ж важливість кластерного підходу? Він забезпечує підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Цей підхід створює доступ до більшої

кількості постачальників і послуг підтримки, адаптованих до вимог споживачів; досвідченої та висококваліфікованої робочої сили, а також сприяє невідворотній передачі знань і навичок на зустрічах і під час обговорення бізнесу. Кластерний підхід дає компаніям можливість сфокусуватися на тому, що вони найкраще знають і роблять. Також компанії вииграють від синергії, вони спроможні більш-менш функціонувати як система, ефективніше використовувати ресурси, а колективно — виробляти більше, ніж складає сума їх індивідуальних результатів.

Серед усіх переваг кластерного підходу найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та "ноу-хау". В економіці знань, яка характеризується наукомісткими традиційними та новими галузями, компанії шукають свою основну конкурентну перевагу за рахунок ідей і талановитих кадрів. Цього вимагає географічна близькість до досвідчених колег, кращих постачальників, вимогливих споживачів, висококваліфікованих людських ресурсів, досліджень та інструментів розвитку, а також лідерів галузі. Спеціальні знання галузі та "ноу-хау" акумулюються і розповсюджуються через підприємницькі сфери та інноваційні компанії. Кластерний підхід швидше дає компаніям інформацію про переваги технологій та зміни вигід покупців і споживачів, тому він не випадково зменшує витрати на трансакції.

Для регіонів кластери стають своєрідними центрами інноваційного розвитку, на базі яких здійснюється структурування економічного простору і вирішуються економічні та соціальні проблеми місцевого значення. Кластеризація — це побудова нової економіки знань, формування інноваційної системи держави, для якої властиві не лише належним чином урегульовані та прогнозовані ринкові відносини, а й переплетіння ринку, державне регулювання та соціальна стабільність. Нині кожна розвинута країна прагне побудувати нове інформаційне суспільство, яке здатне забезпечити і використати високотехнологічні інноваційні досягнення. Саме інновації сьогодні є засобом побудови високорозвинутої конкурентоспроможної постіндустріальної держави, якою має стати Україна.

З метою забезпечення сприятливих умов для організації та функціонування кластерів пропонуємо:

- у найкоротші строки створити відповідну нормативно-правову базу;
- прийняти Концепцію формування та розвитку інноваційно-промислових кластерів;
- створити спеціальні фонди або виділити в межах уже існуючих фондів державної підтримки підприємництва цільове фінансування на потреби кластеризації економічної діяльності та обслуговування конкретних територій (особливо депресивних).

Для скорочення організаційного періоду формування кластерів необхідно розробити пакет нормативних документів відповідно до основних типів (моделей) кластерів та їх організаційної структури, а також урегулювати у правовому полі відносини між їх членами та керівними органами.

За багаторічною традицією, членам Пленуму СЕУ роздано проект Рекомендацій нашої науково-практичної конференції, які з урахуванням обговорення пропонуємо схвалити рішенням Пленуму СЕУ. Сподіваємося, що реалізація Рекомендацій конференції дозволить Україні якнайшвидше подолати кризу, прискорити перехід на інноваційний шлях, зробити реальні кроки в бік підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Матеріал надійшов до редакції 2 жовтня 2014 р.
